

АРХИТЕКТУРНИ ДЕТАЙЛИ, УКРАСЕНИ С БИЧИ ГЛАВИ И ГИРЛЯНДИ ОТ НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ – ХРОНОЛОГИЯ, АНАЛОГИИ И ФУНКЦИИ

Здравко Димитров

Археологическите проучвания, проведени в античния град Никополис ад Иструм през последните десетилетия, доведоха до откриването на голям брой архитектурни комплекси от римската епоха (Иванов, Иванов 1994; Иванов 1979, 1–11; Иванов 1980, 1–15; Бобчев 1981, 8–14; Иванов 1988, 97–108; Иванов 1992, 151–156; Цървов 1985, 35–40; Цървов 1998, 111–117; Владкова 2001, 100–107; Vladkova 2002, 30–34; Слокоска и кол. 2002, 83–104). В резултат на това бяха изследвани различни архитектурно-декоративни модели, които са послужили за украсяването на детайлите, съставлявали ордерните конструкции в тези комплекси. По отношение на антаблемана водеща винаги е декорацията, изпълнявана върху фризовото поле. Върху фризовите части на фриз-архитравите от Никополис ад Иструм най-често срещаме разнообразни растителни мотиви. Такъв е типът на украсата върху почти всички фриз-архитрави от агората и пропиците (Иванов, Иванов 1994, обр. 55, 56, 63, 64, 65, 73, 74, 82). Другият основен тип фризови полета, използван в Никополис ад Иструм, са неорнаментираните. Тях откриваме при термоперипатоса (Иванов, Иванов 1994, 129, обр. 116, 117, 120), П-образния портик и сградите, западно от агората (Иванов, Иванов 1994, обр. 107, 108; Цървов 1998, 111–117). Най-рядко срещана е украсата от типа: "гирляндна". В античния град тя е представена от подтипа: "Фризови полета, украсени с бичи глави и гирлянди".

Известните до сега паметници от Никополис ад Иструм, които са украсени с бичи глави и гирлянди, са два фриз-архитравни блока и постамент.

Най-добре запазен от тях е фриз-архитравът (*Обр. 1*), открит по време на археологическите разкопки при северната порта на града през 1982 г. (Иванов, Иванов 1994, 152, 153, обр. 141). Сега този паметник се намира на източния тротоар на Кардо №9

Обр. 1. Фриз-архитрав, открит до северната порта на Никополис ад Иструм.
Fig. 1. Frieze-architrave found near to the northern gate of Nicopolis ad Istrum.

7, съвсем близо до северния му край¹. Блокът е бил преупотребен в късноантична сграда. Разчленяването на фасадната му страна е просто – съставена от две неукрасени и профилирани ивици (регули)², фризово поле и архитравна част. Регулите имат за цел да “отделят” декоративно фриза от архитрава и да ограничат детайла от горната му страна (над горния край на фризовото поле). Те са изпълнени двуделно. Горната им част е гладка, неорнаментирана и вертикално стояща. Долната част е също неукрасена, но е профилирана. Формата на профила на тази долна част на регулата е от типа “талон” (Попов, Иванова 1976, табл. 6, Н 1, 2).

Самият фриз е гладък и декориран с три цели бичи глави, лаврови и дъбови гирлянди и четири розети. Всички тези орнаменти са изработени релефно изпъкнали. Особено важен е изборът на типа на гирляндна украса. При повечето паметници от Долна Мизия и Тракия имаме еднотипни гирлянди – например: лаврови, дъбови, от снопове плодове и цветя, и др. В този случай от Никополис ад Иструм виждаме сравнително редкия избор на декоративен модел за гирляндна украса – “смесени гирлянди” върху един и същ паметник. Тук в левия край на блока гирляндите са от дъбови листа и жълъди, докато в десния вече са от лаврови листа. Такива комбинации сред гирляндрните украси наблюдаваме в Улпия Ескус (Иванов, Иванов 1998, 152–156, обр. 111–114) и в Августа Траяна (Nikolov 1976, 43, fig. 92).

Бичите глави са издължени и покрити с гъста козина по челото, имат издути ноздри, бадемовидни очи и прави рога. Налице

са и характерните жертвени ленти, които привързват гирляндите към главите на животните. От розетите три са запазени цели, а четвъртата е почти унищожена и не би могла да се коментира. От най-разпространения в Долна Мизия вариант е петлистната розета, която е разположена в централното поле³. Седемлистната розета е обемиста с изпъкваща пъпка и малки закръглени листенца. В най-дясното орнаментално поле е изработена шестлистна розета. Тя е стилизирана и нейните листенца също се развиват около една основна малка пъпка в центъра. Архитравът е неукрасен. Разделен е на три гладки фасции, които не са разчленени посредством кими и астрагал. Отделните фасции се разграничават само чрез характерното наддаване една над друга. Декоративното отделяне на архитрава от фриза е изпълнено, както вече отбелязах, от втората регула, профилирана под формата на т.нар. "талон". Единственият съществен белег при архитрава е наличието на старогръцки еднореден надпис върху най-горната му фасция. Днес е запазен изцяло следният текст N / ΒΟΥΛΗΣΤΕ. Това е важно свидетелство, че сградата, съдържала архитрава, е била изградена по решение на градския съвет на Никополис ад Иструм.

Проблемите, които поставя този фриз-архитрав, са два. Единият е относно неговия първоначален произход (тъй като детайлът е открит преупотребен), а другият е свързан с неговата точна датировка. Най-вероятно фриз-архитравът е от античен храм, тъй като съдържа характерните за този тип сгради бичи глави и гирлянди. Тази идея бе подсказана още от откривателя на паметника Т. Иванов (Иванов, Иванов 1994, 152). Разбира се, древният мотив на декориране на фризовите полета с бичи глави се среща през римската епоха и върху други обществени сгради. Например: театри (Филипопол – непубликувани), стадиони (Tsontchev 1947, pl. I–II, XXIV–XXXIII), амфитеатри (Perkins 1980, 48, № 17, pl. XIX c), монументални градски комплекси като триумфални арки и пропилеи (Wiegand, Schrader 1904, 273, 274, Abb. 279, 281; Knackfuss 1924, 126–131, Abb. 139, 140; Kunze 1995, 11, fig. 3). Все пак този тип украса най-често се засвидетелства при перистилните портици или самите храмови сгради в култови комплекси (Иванов, Иванов 1998, обр. 81–83, 86, 91–93, 135–136; Ivanov 1987, 41, 42, Taf. I–XIII; Иванов 2005, 153–154, обр. 103–111, 124–126; Fletcher 1948, 151, fig. A–C).

Друга причина да определя разглеждания тук детайл като принадлежащ на сграда с религиозни функции е, че той съдържа и строителен надпис, споменаващ градския съвет. Това означава, че този блок е стоял на главната фасада на съответната обществена сграда или най-малкото над главния вход към нейния евентуален перистилен двор (по аналогия с храма на Фортуна в Ескус, например). А именно при култовите комплекси фриз-архи-

травите от главните, фасадни страни получават декорация от тип "гирляндна", било то с бичи глави (букефалии), бичи черепи (букрании) или ероси. При другите типове обществени сгради, които също биха могли да съдържат гирляндна украса, най-често тя е разполагана на втория етаж или в странични галерии⁴. Сравнително рядко блок с такава украса съдържа и строителния надпис. Ето защо е твърде възможно в конкретния случай да разполагаме с паметник, който е заемал централно място във важен за религиозния живот в Никополис ад Иструм комплекс. Ако това е бил някой от храмовете в античния град, не трябва да се съмняваме, че той е бил най-прилежно разрушен при налагането на християнската религия в края на IV в. сл. Хр. От тук следва и преупотребата на фриз-архитрава в нова сграда, близо до северната порта.

Въпросът, къде се е намирала първоначалната сграда, засега стои отворен. Най-логично е да търсим монументален обществен комплекс с религиозни функции на агората или около нея. Тук бих изказал несъгласие с първоначалната теза на Т. Иванов, че блокът не може да е от агората поради височината му от едва 0,88 м (Иванов, Иванов 1994, 152, 153). Днес знаем, че фриз-архитравните блокове от западния и южния портик на централния площад са високи по 1,08 м, но в северната част на комплекса не е така. Там съществуват два типа фриз-архитрави с две различни височини. Едните са високи по 1,08 м, докато другите са именно по 0,88 м. Добре известно е, че почти всички фриз-архитрави от агората са открити като преизползвани в строителния период от IV в. Ето защо не можем да сме сигурни във факта, че през антониновата епоха под сега разкопаните сгради в северната част на агората не е имало съвсем други конструкции с различен план, разпределение и архитектурни детайли. Още повече съмнение върху тезите на проф. Т. Иванов хвърлиха и последните стратиграфски проучвания на северната и източната част на агората, проведени от Павлина Владкова в началото на XXI в. При последните разкопки на голяма дълбочина под т.нар. базилика и източните магазини тя регистрира строителни конструкции със съвсем различен план от проучените през 70-те и 80-те години (Vladkova 2002, 30–34, fig. 1, 2). Определено споделям мнението на П. Владкова, че под т.нар. "базилика" в северната част на площада са съществували по-ранни сгради, чиито план и функции все още не са изяснени. Не би трябвало напълно да се изключва възможността в тази част на агората или в нейните близки околности в предхристиянската епоха да е имало храмова сграда (подобно на комплексите в Ескус), която да е била разрушена през IV в.

През антониновата и северовата епохи в Никополис ад Иструм има три основни периода, в които са осъществявани значи-

ми обществени строежи. Те са:

1. В края на управлението на Траян и при неговия приемник Хадриан, т.е. в периода от края на дакийските войни (106 г.) до средата на 30-те години на II век: I-ви строителен период (Vladkova 2002, 31–32, fig. 1).

2. В самия край на управлението на Хадриан (след 136 г.) и при наследника му Антонин Пий: II-ри строителен период. По епиграфски данни (от агората и пропилеите) периодът се ограничава съвсем точно: 136–161 г. сл. Хр. (Vladkova 2002, 31–32; Michailov, 1958, Nr. 601–603; Иванов, Иванов 1994, 84). Строителствата се затварят в тези граници от първите надписи на агората (136–140 г.) и от строителния надпис на пропилеите (145–161 г.).

3. След нашествието на костобоките (170 г. сл. Хр.), т.е. в края на управлението на Марк Аврелий, при наследника му Комод и първите двама Севери – Септимий и синът му Каракала: III-ти строителен период⁵ (Vladkova 2002, 32; Църов 1998, 111–117; Иванов, Иванов 1994, 129–130).

Проф. Т. Иванов отбелязва, че "според стилови и палеографски" особености фриз-архитрава е от къснохадрианово време (Иванов, Иванов 1994, 153). Но именно анализът на стиловите особености на детайла дава да се разбере, че тази датировка е малко вероятна. За точното датиране би трябвало да анализираме стила на бичите глави, розетите, гирляндите и особено на регулите, както и да се обърне внимание на начина на изписване на буквите от надписа.

Днес паметници, украсени с бичи глави, от българските земи са известни от: Улпия Ескус (Иванов, Иванов 1998, обр. 81–83, 86, 91–93, 135, 136; Ivanov 1987, 41, 42, Taf. I–XIII), Рациария (Атанасова, Герасимова 1978, 24, обр. 2), Одесос (Димитров 2006, кат. № 350, 351), Дионисополис (Димитров 2006, кат. № 356), Марцианопол (Perkins 1980, 48, № 17, pl. XIX c), Филипопол (Tsontchev 1947, pl. I, II, XXIV–XXXIII; Петрова 1993, 65–67), Сердика (непубликувани), Пауталия (Иванов 1960, 223–225, обр. 21–24) и Августа Траяна (Nikolov 1976, 43, fig. 92). Всички паметници в тези градове се датират в различни периоди от II в. сл. Хр. или самото начало на III в. сл. Хр. В земите на днешна Северна Добруджа, от Трезмис, Истрия, Томи, Калатис и някои неизвестни места също има голям брой архитектурни паметници с декорация от бичи глави или черепи (Bordenache 1969, № 278–288, tav. CXX–CXXV). Голяма част от тях произхождат още от елинистическата епоха на западнопонтийските колонии (особено от Истрия) и имат своите точни реплики във времето на принципата. Тези ранни архитектурни паметници показват отлично директната връзка в архитектурната декорация между

двата основни антични периода, но това се отнася само за крайморската част на римската провинция Долна Мизия.

Изработката на очите на бика с две релефно изпъкнали линии и с бадемовидна форма се наблюдава при фриз-архитрав от Пауталия и фриз-архитрав от Рациария. И двата паметника са датирани в края на II в. сл. Хр. и началото на III в. сл. Хр., т. е. късноантониновата и ранносеверовата епохи. Особено близък като цялостно оформление на бичата глава, включително козината, рогата, ноздрите и ушите, е детайлът от Рациария (Атанасова, Герасимова 1978, 24, обр. 2). Паметникът е датирани и благодарение на надпис върху него, съдържащ част от титулатурата на римските императори Септимий Север и Каракала. Принадлежал е на храм на бог Бакхус, издигнат по инициатива на официалната власт. Относно фриз-архитрава от Пауталия приликата е основно в изпълнението на формата на бичата глава и най-вече в рогата (Иванов 1960, 223–225, обр. 21–24)⁶. Бичи глави, оформени по подобен опростен начин, има и във Филипопол (Tsontchev 1947, pl. I, II, XXIV–XXXIII). Те са от стадиона на града. Д. Цончев ги датира съвсем коректно от края на II в. сл. Хр. и най-късно до второто десетилетие на III в. сл. Хр. Също от Филипопол е известен друг фриз-архитрав с бичи глави, гирлянди и розети, съхраняван сега в НАИМ-София. При него особено близък е начинът на изпълнение на бичите рога. С. Петрова датира този паметник във втората половина на II в. сл. Хр. (Петрова 1993, 65–67). Но определено най-точен аналог ни предоставя фриз-архитравния блок, открит при разкопките на римската вила Чаталка (Nikolov 1976, 43, fig. 92). Д. Николов счита, че паметникът е пренесен там от Августа Траяна и предвиден за претопяване в една варница в местността Ламбата. Би могло да се каже, че този фриз-архитрав е точно подобие на разглежданият тук. Разчленяването на фасадата е изпълнено аналогично, т. е. посредством описаните регули с профилиране от типа "талон". Архитравът отново е триделен и неукрасен. Най-голяма прилика има при стила и особено при начина на изработка на декорацията върху фризовото поле. То съдържа две цели бичи глави, които са абсолютно еднакви с тези от Никополис ад Иструм. Съвпадението е пълно при общата форма на главата, рогата, очите, козината по челото, ушите и ноздрите. Дори кичурите върху челото на животното вървят в същата посока.

Профилът и разчленяването на фриз-архитрава от Никополис ад Иструм също ни отвеждат към известни вече паметници от края на II в. сл. Хр. Най-близкият случай това е термоперипатосът (Иванов 1980, 1–15; Бобчев 1981, 8–14; Иванов 1992, 151–156; Иванов, Иванов 1994, 127–144; Слокоска и кол. 2002, 95–100). При него регулите, ограничаващи отгоре фризовете и

отделящи ги отдолу от архитрава, са изработени по подобен начин. Те са двуделни. Горната част е гладка неорнаментирана и вертикалностояща, а долната е профилирана под формата на т.нар. "талон" и има за цел да осигури връзката между отделните елементи във фасадата на блока. Същото изпълнение имат и регулите от фриз-архитравите от западния портик на агората, от П-образния портик и от сградите покрай кардо № 5. Сходството в разчленяването с тези групи паметници е пълно, тъй като при тях отново липсват кими и астрагал.

Именно точното подобие в архитектурно-декоративните елементи, които разчленяват отделните детайли, е най-сигурното доказателство за изпълнението на група архитектурни паметници от един и същи град в едно и също време. Това означава, че каменоделските ателиета са възприели единен принцип за оформлението на фасадите на фриз-архитравите. За съпоставка в по-ранния строителен период (средата на II в., по времето на Антонин Пий) фриз-архитравите от Никополис ад Иструм са разчленявани задължително с астрагали, йонийска и лесбийска кима (Петрова 1992, 157-160; Иванов, Иванов 1994, 96, 97, обр. 73, 74). Смятам, че именно тези дребни детайли биха могли да ни покажат паметниците от една и съща група, тъй като анализът само на основния орнамент (в случая гирляндна украса, съчетана с бичи глави) често би могъл да ни заблуди. На него се обръща най-голямо внимание и не винаги прототипът, който се използва, е синхронен на епохата, в която се работи. Напротив, при изработката на кимите, регулите и астрагала обикновено нещата са по-ясни. Това са стандартните архитектурно-декоративни елементи, които в конкретна епоха и регион се изпълняват по определена схема. Именно те издават почерка на едни и същи майстори и каменоделски ателиета.

Разглеждайки палеографските особености, ще видим, че също няма съответствие с ранните хадрианови надписи от Никополис ад Иструм. Буквата "β" върху хадрианов надпис от 138 г. (Иванов, Иванов 1994, 147, обр. 137) и върху фрагмент от фриз-архитрав от агората (Иванов, Иванов 1994, 88, обр. № 65 а) е съвсем различна в сравнение с разглеждания тук архитрав.

На базата на изложените до тук данни и стилови сравнения считам, че фриз-архитравът с бичи глави, намерен до северната порта, е принадлежал на сграда, строена в последната четвърт на II в. сл. Хр. или в самото начало на III в. сл. Хр.

Това е строителният период, в който попадат повечето сгради около агората. Към него не без основания са "привързани" строителството на одеона, П-образният портик, сградите покрай кардо № 5, жилищните сгради от южната страна на агората и термоперипатоса. Явно в Никополис ад Иструм през 80-те години

на II в. сл. Хр. (при управлението на император Комод) е започнало едно широкомащабно строителство, което е продължило с пълна сила и при управлението на императорите от династията на Северите, когато градът достига своя пълен разцвет. Изграждането на термоперипатоса е датирано точно в 184–185 г. (Seure 1907, 417–418; Иванов, Иванов 1994, 130). От друга страна, има огромен брой доказателства за голяма активност в града при двете посещения на Септимий Север и Каракала през 197–198 г. и 202 г. Изграждането на храма, съдържащо разглеждания от мен фриз-архитрав с бичи глави, би трябвало да се датира именно между тези две отправни момента (184/185 г. и 197–198/202 г.).

Фриз-архитрав, днес пред музей Възраждане и Учредително събрание във Велико Търново⁷ (Обр. 2).

Обр. 2. Фриз-архитрав, открит в Никополис ад Иструм, днес разположен пред Музей Възраждане и Учредително Събрание във Велико Търново

Fig. 2. Frieze-architrave found in Nicopolis ad Istrum, today in front of the Museum of Revival and Constituent Assembly – Veliko Tarnovo.

Детайлът е бил открит още от Ф. Каниц през 1871 г. сред развалините на античния Никополис ад Иструм. По-късно е пренесен от екипа на Ж. Съор пред бившия конак във Велико Търново, където е и до днес (Kanitz 1882, 343, № 14; Дякович 1904, 51, 52, фиг.18; Michailov 1958, № 655). Той със сигурност е бил над същия колонен ред, на който е принадлежал описаният вече фриз-архитрав от Никополис ад Иструм, но този факт не бе установен до днес. Основанията за това са абсолютното съвпадение в:

1. Размерите. Те са идентични: както общите (с изключение на дължините), така и тези на отделните декоративни елементи;

2. Надписа. Той отново е на старогръцки и отново на същата фасция на архитрава. Тази част от надписа е пряко продължение на описания вече дял от фриз-архитрава от северната порта на Никополис ад Иструм. Изписаните думи тук са: **ΕΚΤΩΝΙΑΙΩΝ**;

3. Декорацията на фасадната страна. Разчленяването на двата фриз-архитрава е еднакво. Аналогични са изображенията и на гирляндите, и на бичите глави;

4. Материала. Той е типичният за архитектурните детайли от Никополис ад Иструм сиво-бял варовик, произхождащ от кариерите до дн. с. Хотница;

5. Начина на изработка на орнаментите, който показва същата пластичната украса и идентичния почерк на каменоделеца⁸.

Според епиграфите М. Славова и Н. Шаранков (СУ "Св. Климент Охридски") е възможно да бъде възстановен без проблеми голяма част от пълния текст на надписа върху четири от фриз-архитравите в ордера⁹. Той би трябвало да гласи: **[ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΟΞΑ] Ν / ΒΟΥΛΗΡΤΕ [ΚΑΙ ΔΗΜΟΥ /]** пасаж с името и положението в обществото на лицето или организацията, финансирали строежа..... **ΕΚ ΤΩΝ ΙΑΙΩΝ**. Съдържанието изключва всякакво съмнение, че става въпрос за обществена сграда, изградена по решение на булето и демоса на Никополис ад Иструм. Освен това явно тя е била доста внушителна. Само тези четири блока са били с дължина над 8 м. Освен тях още най-малко два междинни фриз-архитрава са съдържали името на финансирания проект (обществена организация, какъвто е случаят с "колегията на занаятчиите" в Улпия Ескус, или частни лица). Така, че явно става въпрос за наличие на една сграда с дължина на фасадата не по-малка от 13-14 м¹⁰.

Третият детайл, който съдържа украса от бичи глави и гирлянди, е постамент (*Обр. 3, 4, 5*). Той е намерен също при разкопките на северната порта на Никополис ад Иструм през 1982 г., където е бил паднал на платното на кардо № 7. Постаментът, подобно на фриз-архитрава от това находище, е преупотребен в същата късноантична сграда. В проучванията за античния Никополис ад Иструм е останал непубликуван.

Този архитектурен детайл съдържа характерните два първаза (горен и долен), а основната му част е съставена от четири гладки страници¹¹. Первазите са изпълнени по абсолютно идентичен начин както регулите на фриз-архитравния блок – отново виждаме пластично оформление от типа "талон". Страниците на постамента са орнаментирани с релефни изображения. Те са върху три от тях. На фасадната е изпълнена бича глава, която е напълно подобна по стил и изработка на бичите глави от фриз-архитравите (*Обр. 1, 2, 4*). На двете странични полета има розети. Задната страна е неорнаментирана и оставена гладка. Над розетите и бичата глава вървят гирлянди.

Обр. 3. Постамент, открит до северната порта на Никополис ад Иструм – общ изглед.

Fig. 3. Pedestal found near to the northern gate of Nicopolis ad Istrum.

Обр. 4. Постамент, открит до северната порта на Никополис ад Иструм – главна фасада.

Fig. 4. Pedestal found near to the northern gate of Nicopolis ad Istrum – decoration of the main facade.

Обр. 5. Постамент, открит до северната порта на Никополис ад Иструм – страница.

Fig. 5. Pedestal found near to the northern gate of Nicopolis ad Istrum – decoration of the secondary facades.

Подобни каменни паметници от Никополис ад Иструм са вече известни. Още в началото на XX век К. Шкорпил е открил и описал пет жертвеника с украса от бичи глави по страниците (Успенский, Шкорпил 1905, обр. CIV). Декорацията им, начинът на изработка и особено профилът им е доста сходен с разглеждания тук. Два други жертвеника са открити в ранновизантийската трикорабна базилика под двореца на Царевец (Ангелов 1973, 283, обр. 25). Те са използвани там като бази.

Доста интересен е въпросът с предназначението на този постамент. На горната му повърхност има лека издупчина с форма на окръжност в план, която днес

е около 5 см във височина (Обр. 3). По нея ясно личат следи от каменоделски инструменти. Явно детайлът се различава от известните ни жертвеници, тъй като не е равен отгоре. Интригуващият момент е дали тази горна повърхност не е представлявала монолитно изпълнена база, която да е била отстранена при преупотребата или преди това по някаква друга причина. Ако постаментът е бил с база в горния край, това означава, че разполагаме с чисто архитектурен детайл, елемент от ордера на сградата.

Няма съмнение, че този детайл (било то постамент от ордера, жертвеник с необичайна форма или архитектурен детайл, пригоден за жертвеник) е принадлежал на същия храм комплекс, както и двата фриз-архитрава с бичи глави. Съвпадението е пълно при материала, начина на обработка на детайлите, стила на бичите глави, стила на регулите. Не на последно място явно съдбата на тези паметници след разрушаването на храма е била една и съща. Най-коректно би било да датираме постаментта в същия период както и двата фриз-архитрава: края на II в. сл. Хр. или самото начало на III в. сл. Хр.

Наличието на култови сгради в Никоплис ад Иструм никога не е будило съмнение. Многократно е коментирано, че храмовете в града, които са били основните средища на всички обреди, са най-малко три или четири. Това е установено на базата на косвени сведения от нумизматични (Pick 1898, 183 sqq; Мушмов 1912; Гущераклиев 2007, 190–191, 193–194, обр. 1.9) и епиграфски данни (Michailov 1958, Nr. 660)¹². Наличието и на архитектурни останки от религиозните средища смятам за безспорно. Архитектурните детайли, разгледани тук, са от един комплекс, който би трябвало да се търси в северната част на агората или в някоя от инсулите, разположени северно от нея – може би покрай самото кардо № 7 (*cardo maximus* за Никополис ад Иструм). Интересно е, че на запад от централния градски площад покрай Кардо № 5 има нападали голям брой архитектурни детайли, вероятно от обществени сгради. Те също са от периода края на II в. – началото на III в. Някои от тях интригуват с декорирането и формата си. Така, че не е изключена възможността и в тази зона също да е имало култова сграда.

В заключение можем да резюмираме, че въпреки стабилно наложените още от хадрианово време и от епохата на управлението на Антонин Пий традиции за орнаментация на фризовите полета от фриз-архитравите в Никополис ад Иструм с растителни мотиви в античния град е бил издигнат представителен архитектурен комплекс, който е бил декориран според декоративната схема: “бичи глави, съчетани с гирлянди”. Възникването на този ансамбъл би трябвало да поставим в края на II в. сл. Хр. Тази

хронология също ни говори за голямото внимание, отделено на този комплекс, тъй като строителството в Никополис ад Иструм след нашествието на костобоките (170 г.) се отличава главно с неорнаментирани фризови полета в антаблеманните конструкции. Строителните програми в града, осъществени през 80-те и 90-те години на II в., залагат твърдо на неукрасените и конвексно изпъкнали фризови полета. Ето защо комплексът, съдържащ орнаментация от типа "бичи глави и гирлянди", е бил при всички положения от особено голямо значение в обществения живот на града и е представлявал един от акцентите на архитектурната среда на Никополис ад Иструм.

Основните аналогии в изпълнението на модела на бичите глави и носените от тях гирлянди виждаме в два от най-близките по отношение на архитектурните украси тракийски града – Филипопол и Августа Траяна. На базата на почти пълните сходства в пластичната украса можем да заявим, че моделите за изпълнение на бичи глави и гирлянди от Никополис ад Иструм, Августа Траяна и Филипопол са едно от най-силните доказателства за общите тенденции в развитието на архитектурните модели на територията на именно тези три града, особено в края на II – началото на III в. сл. Хр.

Функциите, с които е бил натоварен този представителен архитектурен комплекс, най-вероятно са били култови. Въпросът за първоначалното местоположение на такава голяма храмова сграда остава открит. Единствено бъдещите разкопки в Никополис ад Иструм би трябвало да отхвърлят или да потвърдят изложената тук теза за религиозната натовареност на архитектурния ансамбъл, чиито детайли са били орнаментирани с бичи глави и гирлянди, и да изяснят проблема с точното му разположение¹³.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Блокът е с Инв. № 18, изработен е от светъл сиво-бял доломитизиран варовик, произхождащ от кариерите в Хотница. Неговите параметри са: дълж. 2,25 м; шир. 56 см; вис. 88 см; разчленяване: регула 10 см, фриз 28 см, регула 12 см, архитрав – I фасция 20 см, II фасция 13 см, III фасция 6 см.

² Най-точният термин за гладките ивици, разделящите двете основни части на фриз-архитравите – фризовата и архитравната – е регула (**regula**). Старогръцкият термин, който може би е за предпочитане, е тения. При някои български архитекти (очевидно незапознати добре с терминологията, използвана по света за архитектурните детайли и техните съставни елементи, както и неизползващи литература, свързана с т. нар. Архитектурна археология) все още битува учебникарската и твърде архаична заблуда, че регулата е единствено елемент от антаблемана на дорийския ред. В действителност това е нейното първоначално предназначение, но всички гладки ивици, разделящи отделни части на фриз-архитравните блокове, особено при паметници от римската епоха, също

се наричат регули (или пък тении, ако използваме старогръцкия термин). За щастие този "проблем" бе отдавна изяснен и определянето на въпросните елементи като РЕГУЛИ бе извършено от проф. Т. Иванов – за справка виж: Иванов, Иванов 1994, 129; Иванов, Иванов 1998, 154; Иванов 2005, 151; както и всички каталожни паметници, които са фриз-архитрави у: Иванов, Иванов 1998; Иванов 2005; Младенова 1991.

³ Най-много примери на този тип розети имаме от архитектурните детайли от римската колония Улпия Ескус.

⁴ Такива са примерите от театъра на Филипопол и от монументалната порта на пазарния площад в Милет.

⁵ Третият строителен период би могъл в бъдеще да се раздели на два подпериода: късноантонинов (70-те и 80-те години на II в.) и ранносеверов (90-те години на II в. и първата декада на III в.). В текста посочвам общите граници, тъй като още нямаме напълно сигурни епиграфски сведения, които да датират точно отделните архитектурни комплекси (с изключение на термоперипатоса, датиран в 184–185 г.). От друга страна, чисто архитектурните белези са твърде сходни, за да могат към настоящия момент да дадат такова прецизно хронологично разделение.

⁶ Този фриз-архитрав също най-вероятно е принадлежал на храмов комплекс от II–III в., разположен на Хисарлъка и впоследствие разрушен през IV в.

⁷ Няма Инв. №, параметрите му са: дълж. 1,60 м; шир. 42 см, запазена днес; вис. 88 см; разчленяването е напълно сходно с блока от Никополис ад Иструм.

⁸ През 1994 г. проф. Т. Иванов отхвърля възможността двата блока да са от един и същ комплекс (Иванов, Иванов 1994, 153). Днес на базата на изложените данни можем да коригираме това първоначално мнение.

⁹ Благодаря на колегите епиграфи за консултациите.

¹⁰ При положение, че блоковете са от фасадата на храм, то той е бил най-малко с осем фасадни колони и съответно седем фриз-архитравни блока над тях. Другата възможност е блоковете да са от антаблемана на портик (входен или перистилен), подобно на храма на Фортуна в Ескус.

¹¹ Параметрите на детайла са: дълж. 56 см; шир. 45 см; вис. 85 см; разчленяване: централна част 47 см; первази 18 см; розети 15 см; бича глава 25 см.

¹² Относно религиозния живот в Никополис ад Иструм най-пълни проучвания прави проф. З. Гочева. За библиография и по-подборна информация около проблемите по този въпрос виж: Гочева 1984, 87–92; Gocheva 2002, 81–84.

¹³ Изказвам благодарност към колегите: П. Владкова и Ив. Цървов (РИМ–Велико Търново) – за помощта им през лятото на 2002 г.; ст. н. с. I ст. д. и. н. Р. Иванов – за консултациите относно разкопките в 1982 г.; доц. М. Славова и ас. Н. Шаранков – за възстановяването на съдържанието на надписа от наличните и липсващите днес блокове.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов 1973: Н. Ангелов. Културни пластове преди изграждането на двореца. – Царевград-Търнов, 1, София, 1973, 259–353.

Атанасова, Герасимова 1978: Й. Атанасова, В. Герасимова. Нови латински надписи от Рациария. – Известия на българското историческо дружество, 32, 1978, 21–32.

Бобчев 1981: С. Бобчев. По въпроса за термоперипатоса на Никополис ад Иструм – Археология, 1981, 3, 8–15.

Владкова 2001: П. Владкова. Най-ранният Никополис ад Иструм. – Известия на историческия музей Велико Търново, 15–16, 2000–2001, 100–107.

Гочева 1984: З. Гочева. Религиозният живот на Никополис ад Иструм. – В: Сборник в чест на проф. Ст. Ваклинов. София, 1984, 87–92.

Гущераклиев 2007: Р. Гущераклиев. Редки монетни типове на Никополис ад Иструм II–III в. – Известия на Регионалния исторически музей – Велико Търново, 22, 2007, 187–196.

Димитров 2006: З. Димитров. Архитектурна декорация в провинция Долна Мизия (I–III в. сл. Хр.) – дисертация за присъждане на научна и образователна степен “Доктор”, под печат в поредица “Disertationes” на НАИМ–БАН.

Дякович 1904: Б. Дякович. Археологически излет в крайдунавска България. – Сборник народни умотворения и книжнина, 20, 1904, 1–56.

Иванов 1988: Р. Иванов. Северната порта на Никополис ад Иструм. – Военно-исторически сборник, 1988, 3, 97–108.

Иванов 1960: Т. Иванов. Паметници от Пауталия. – Известия на археологическия институт, 23, 1960, 205–231.

Иванов 1979: Т. Иванов. Някои аспекти върху архитектурата на агората на Никополис ад Иструм. – Археология, 1979, 3, 1–11.

Иванов 1980: Т. Иванов. Термоперипатът в Никополис ад Иструм. – Археология, 1980, 2, 1–15.

Иванов 1992: Т. Иванов. Отново за Термоперипатът в Никополис ад Иструм. – Годишник на националния археологически музей, 8, 1992, 151–156.

Иванов, Иванов 1994: Т. Иванов, Р. Иванов. Никополис ад Иструм, 1, С., 1994.

Иванов, Иванов 1998: Т. Иванов, Р. Иванов. Улпия Ескус. Римски и ранновизантийски град, 1, С., 1998.

Иванов 2005: Т. Иванов. Улпия Ескус. Римски, късноримски и ранновизантийски град, 2, С., 2005.

Младенова 1991: Я. Младенова. Римската вила край Ивайловград. С., 1991.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Антични монети на Балканския полуостров. С., 1912.

Петрова 1992: С. Петрова. Един фриз-архитрав от фонда на НАМ–София. – Годишник на националния археологически музей, 8, 1992, 157–160.

Петрова 1993: С. Петрова. Фриз-архитрав от Филипопол във фонда на НАМ. – Годишник на националния археологически музей, 9, 1993, 65–67.

Попов, Иванова 1976: И. Попов, М. Иванова. Класически архитектурни форми. С., 1976.

Слокоска и кол. 2002: Л. Слокоска, П. Владкова, Ив. Цървов, Ст. Бояджиев, Р. Иванов. Никополис ад Иструм – В: Римски и ранновизантийски градове в България, 1 (съств. Р. Иванов). С., 2002, 83–104.

Цървов 1985: Ив. Цървов. Проучвания в Никополис ад Иструм. Обекта “Перистил” и фланкиращите го улици. – Годишник на музеите от Северна България, 11, 1985, 35–40.

Цървов 1998: Ив. Цървов. Никополис ад Иструм: Архитектурен ред на портика в югозападния край на агората. – Известия на историческия музей – Велико Търново, 13, 1998, 111–117.

Успенский, Шкорпил 1905: Ф. И. Успенский, К. Шкорпил. Абоба–Плиска. – Из-

- вестия русского археологического института в Константинополе, 10, 1905.
- Bordenache 1969:** G. Bordenache. *Sculture greche e romane*. Bucarest, 1969.
- Ivanov 1987:** T. Ivanov. Der Fortuna-Tempel in der Colonia Ulpia Oescensium in Moesia Inferior. – *Известия на археологическия институт*, 37, 1987, 7–60.
- Fletcher 1948:** B. Fletcher. *A History of Architecture*. London, 1948.
- Kanitz 1882:** F. Kanitz. *Donaubulgarien und der Balkan*, 3, Leipzig, 1882.
- Knackfuss 1924:** H. Knackfuss. *Milet*, I, 7, Berlin, 1924.
- Kunze 1995:** M. Kunze. *Pergamon Museum – short guide*. Collection of Classical Antiquities. Berlin, 1995.
- Michailov 1958:** G. Michailov. *Inscriptiones Graeca in Bulgaria repertae*, II, Serdicae, MCMLVIII.
- Nikolov 1976:** D. Nikolov. *Roman Villa at Chatalka*. – *British Archaeological Reports. Supplementary Series*, 17, Oxford, 1976.
- Pick 1898:** B. Pick. *Die antiken Münzen von Dakien und Mösien*, I. Berlin, 1898.
- Perkins 1980:** J. B. W. Perkins. *Nicomedia and the Marble Trade*. – *Papiers of the British School at Rome*, 48, 1980, 23–69.
- Seure 1907:** G. Seure. *Nicopolis ad Istrum. Etude historique et epigraphique*. – *Revue archéologique*, 10, 2, 1907, 257–276, 413–428.
- Tsontchev 1947:** D. Tsontchev. *Contributions a l'histoire du stade antique de Philippopolis*. Sofia, 1947.
- Vladkova 2002:** P. Vladkova. *The earliest Nicopolis ad Istrum*. – In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Tarnovo, 26–30 July 2000)*. Sofia, 2002, 30–34.
- Wiegand, Schrader 1904:** T. Wiegand, H. Schrader. *Priene*. Berlin, 1904.

ARCHITECTURAL DETAILS DECORATED WITH BULLS' HEADS AND GARLANDS IN NICOPOLIS AD ISTRUM – CHRONOLOGY, ANALOGIES AND FUNCTIONS

Zdravko Dimitrov

Summary

This article analyses three architectural details from Nicopolis ad Istrum that probably come from a building of religious functions. These are two frieze-architrave blocks and a pedestal (Fig. 1–5). The details were decorated with perfectly carved motives that protrude in high relief. Their basic decoration consists of big bulls' heads that have laurel garlands and rosettes. The bulls' heads are of the boukephalion type (βούκεφαλίων: full bulls' heads that represent the animals still in their living during the ceremony of sacrifice). The garland decoration consists of different plants – laurel and oak leaves and,

most probably – acanthus leaves. The rosettes are also of different types. They differ from one another. There is a builder's insignia in ancient Greek on the architrave part of the blocks. The following parts of it survived: N / BOYAHΠTE – on the first block (see Fig. 1) and EK TΩN IAIΩN – on the second (see Fig.2). Nowadays it is possible to make a relatively precise reconstruction of a part of the text: [KATA THN ΔΟΞΑ] N / BOYAHΠTE [KAI ΔΗΜΟΥ] / a paragraph that describes the name and the social standing of the person or the institution which financed the construction ... EK TΩN IAIΩN.

The details, analyzed here, most probably came from a temple building. **The dating** of this complex is without any doubt in the late Antonine or early Severan epoch: **the last quarter of the II century AD**. This dating is based predominantly on the analysis of the secondary elements of the architectural decoration. This is because we can find analogies to the main model – bulls' heads and garlands – already in Hellenic times, as well as during the entire Roman period in Asia Minor (i.e. – in centers such as Millet, Ephesus, and mainly Pergamon).

The main features that give the dating are the smooth, but undecorated lines (the so called *regulae*) that separate the architrave from the frieze part and that limit the frieze part from above. All frieze-architrave blocks from Nicopolis ad Istrum that use such smooth *regulae* instead of the ionic or lesbian kyma and bead-and-reel ornament (aka *astragalus*) are from the last quarter of the II century and predominantly from the time of Emperor Comod. This is true for those coming from the building of the so called *termoperipatos* (τερμπερίπατος), but also for those from the agora, from the rectangular porticus and from the area around *cardo* № 5. The 80-ties of the II century saw a serious construction of public buildings development in Nicopolis ad Istrum. The building from which those architectural elements come was made in the same years – the 80-ties / 90-ties of the II century.

We can find the closest analogies to those three elements from Nicopolis ad Istrum in architectural details from Philippopolis and Augusta Traiana. The elements from Philippopolis have the same versions of the rosettes, as well as identical types of modeling for the bulls' heads. A similar architectural monument was discovered in the Augusta Traiana region (within the limits of the Roman villa Chataalka, approximately 20 kilometers from the city of Stara Zagora (Augusta Traiana)). The architectural decorations on the frieze-architrave from villa Chataalka are so similar to the bulls' heads from Nicopolis ad Istrum that we could probably argue they come from the same stone carving workshop. Both examples use the same basic model. This is the archetype that had already been created in Ephesus under the Emperor August. Later it was further developed in Pergamon during the Trajan-Hadrianian epoch. We can find a completely consistent analogue in Asia Minor – it is from the second floor of the market gate in Millet (this complex was also dated in the II century).

This group of architectural elements most probably belonged to a temple complex from the Roman town of Nicopolis ad Istrum. Thus, they had religious functions and they were part of the architectural decoration of one urban religious complex. Today it is impossible to tell where it was situated. The complex was destroyed during the late Roman epoch and its elements

were re-used in a different building, dated in the IV century. It is possible that the temple complex belonged to the area north of the agora in Nicopolis ad Istrum – i.e. close to the Northern gate and somewhere near *cardo maximus* (*cardo* Nr. 7). It is in that area that the architectural details were discovered as re-used masonry material. The builder's inscription allows us to make a partial reconstruction and to calculate a potential length of the entablature of the order. The façade which supported those elements and their inscriptions was at least 14 meters long. That means that the architrave blocks were part of the entrance gate entablature to some of the main streets in Nicopolis ad Istrum (most probably *cardo maximus* = *cardo* 7). We encounter a similar entrance gate to the Fortuna temple in Ulpia Oescus (dated 190–191 AD).